

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ГОРБОЛІС Лариса Михайлівна

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ
У ТВОРЧОСТІ Г.КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Ю.01.02 - українська література

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ - 1995

00754763 (W)

АВ 32.302

дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української літератури Сумського державного педагогічного інституту ім.А.С.Макаренка

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
Охріменко Павло Павлович

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України,
доктор філологічних наук, професор
Хропко Петро Панасович
кандидат філологічних наук
Дмитренко Микола Костьович

Провідна організація - Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М.В.Гоголя

Захист відбудеться "9" серпня 1995 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К ІІЗ.01.03 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова /252030, м.Київ - 30, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "6" жовтня 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради

Витниць

Г.П.Витневська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність дослідження. Звернення до художнього доробку Квітки-Основ'яненка не випадкове. Самобутня творчість цього письменника заслуговує на увагу, оскільки потребує глибокого студіювання проблема національного характеру у спадщині митця.

На сьогоднішній день порівняно добре вивчено життєвий шлях Квітки-Основ'яненка, дано цілісний аналіз його творчості. Дослідники /М.Возняк, Є.Вербицька, Д.Чалий та ін./ здебільшого висвітлювали мовно-стильові особливості доробку Квітки-Основ'яненка, увагу інших літературознавців /С.Зубкова, М.Яценка та ін./ привертала естетичні погляди Квітки, зв'язки його прози та драматургії з народною творчістю. На рівні вимог сучасного літературознавства з'ясована проблема методу, своєрідність просвітительського реалізму Квітки, національні особливості формування системи жанрів у його творчості та у зв'язку з процесом жанретворення в українській літературі XIX ст. /О.Гончар, І.Денисюк/. Дослідники зупинились на зовнішніх зв'язках Квітиних творів із фольклором /тобто фольклорних мотивах, образах, використанні пісень, прислів'їв, приказок/, але менше розкривали внутрішні, насамперед генезу цих творів. Це питання потребує ширшого розгляду.

Актуальність роботи зумовлена також і тим, що нині маємо ґрунтовні дослідження М.Костомарова, І.Нечуя-Левицького, П.Юркевича, Д.Чижевського, Г.Ващенко, С.Килимника та інших вчених, у яких розглядається філософія життя, по-новому осмислюються особливості національного світовідчуття, світосприймання, риси української ментальності, а також дається оцінка ролі особистості у формуванні національної

культури, глибше розуміється національне буття /як синтез народних звичаїв, традицій, філософії, моралі, християнських вірувань тощо/. Із цих позицій слід переглянути і творчість Квітки-Основ'яненка, зокрема, проблему національного характеру у його спадщині.

Мета роботи – через історико-літературний, народознавчий аспекти дослідити художню спадщину Квітки-Основ'яненка, з'ясувати роль фольклору у змальованні характерів героїв його творів, показати особливості національного буття як основного чинника у розкритті вдачі героїв-українців, вмотивувати "життєвість" характерів в квітчиних персонажах.

Мета роботи зумовлює розв'язання ряду завдань, головними з яких є:

- розглянути характери квітчиних героїв крізь призму світоглядних уявлень письменника та народне світобачення;

- розкрити характери персонажів творів Квітки-Основ'яненка, виходячи із особливостей світовідчуття, психології героя, його внутрішнього світу;

- виявити і обґрунтувати джерела національного характеру;

- з'ясувати вплив релігії як важливого характеротворчого чинника;

- розглянути постаць оповідача квітчиних творів як носія морально-етичних, естетичних цінностей, як засіб змальовання характерів його героїв;

- комплексно дослідити поетику характеротворення Квітки-Основ'яненка.

Названі проблеми розв'язуються у дисертації у взаємозв'язку, у контексті історико-літературних питань першої половини XIX ст. за допомогою комплексу методів та принципів.

Методологічною основою дослідження є історико-культурний, інтерпретаційний принципи, які дають можливість глибше пізнати суть досліджуваної теми. Застосовуються елементи системного, описового, ідентифікаційного методів, а також прийоми компонентного та ідейно-естетичного аналізу творів Квітки-Основ'яненка.

Теоретичною основою стали літературознавчі дослідження І.Франка, О.Білецького, П.Волинського, О.Гончара, С.Єфремова, П.Хропка, С.Зубкова, М.Яценка, матеріали з історії української філософії Д.Чижевського, народознавчі праці П.Куліша, І.Нечуя-Левицького, Г.Лозко, О.Кульчицького та ін.

Об'єктом аналізу в реферованій роботі є літературний доробок Квітки, його історико-етнографічні праці, памфлети, статті, епістолярна спадщина.

Предмет вивчення становлять прозові й драматичні твори Квітки-Основ'яненка українським та російським мовами.

Наукова новизна роботи визначається тим, що проблема національного характеру у творчості Квітки-Основ'яненка не була предметом окремого дослідження. У дисертації ця тема розглядається в літературному контексті першої половини ХІХ ст. та у зв'язку з традиціями зображення художнього персонажа давньої літератури. Це дало можливість виразніше зрозуміти естетичні погляди письменника, а також особливості його творчої манери. У роботі використані історико-етнографічні праці Квітки-Основ'яненка, які стали цінним матеріалом у дослідженні дисертаційної проблеми.

Апробація роботи Проблематика дисертації апробована на наукових конференціях вчених Сумського державного педагогічного інституту ім.А.С.Макаренка. Окремі її тези покладені в основу виступів на республіканській конференції, присвяче-

ній 170-річчю від дня народження М.Т.Симонові /Номиса//Лубни, 1998/, міжвузівській науково-практичній конференції "Використання народознавчого, краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі" /Глухів, 1998/, міжвузівській науковій конференції, присвяченій 175-річчю з дня народження П.Куліша /Глухів, 1994/, обласній історико-краєзнавчій конференції Сумщини /Суми, 1994/, міжнародній науковій конференції, присвяченій 200-річчю з дня смерті Г.Сковороди /Харків, 1994/. Основні положення дисертації викладені у пев"яти публікаціях.

Теоретичне і практичне значення роботи. Матеріали і результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у процесі подальшого вивчення питання національної своєрідності творів Квітки-Основ"яненка, для всебічного осмислення в"в"ску письменника у становлення і розвитку нової української літератури, при розробці цілісної концепції особистості в українській літературі ХІХ ст., при написанні підручників з історії української літератури першої половини ХІХ ст., а також на лекційних заняттях по вивченню творчості Квітки-Основ"яненка у вузі, під час розгляду літературного поробку митця у шкільному навчальному процесі.

Структура і зміст дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та бібліографії.

Основні положення, які виносяться на захист:

- концепція характеру у творчості Квітки-Основ"яненка пов"язана з ідейно-естетичними основами просвітительського реалізму;

- у змалюванні характерів художніх образів Квітки важливими чинниками є світовіпчуття, світосприймання, світорозуміння, які доповнюють характери Квітчиних героїв, надаючи їм рис неповторності, індивідуальності;

- ідеалізація Квітчиних героїв пояснюється впливом на літературний поробок письменника народної творчості;

- національну своєрільність характерів персонажів письменник показує через "філософію серця", яка перейшла у його творчість від Г.Сковороди і стала основою зображення почуттів, переживань літературних образів;

- етнографізм у творах митця є ознакою його художньої манери, важливим елементом у розкритті вдачі персонажів;

- poetика характеротворення Квітки-Основ'яненка оприяє виясненню типових, суто національних рис характеру його героїв.

Зміст дисертації

У вступі розглянуто стан вивчення творчості Квітки-Основ'яненка, обгрунтовано вибір теми, її актуальність, наукова новизна, визначено мету й основні завдання дослідження.

Для глибокого розуміння сутності досліджуваної теми з'ясовується зміст поняття "характер". Виходячи з праць Г.Вашенка, Г.Лозко, В.Іллі, К.Сигова, М.Ткачука, В.Яніва та ін., характер трактується у дисертації як образ людини, у якому глибоко і яскраво відтворені індивідуальні риси, включаючи світовідчуття, світосприйняття, спосіб думання, світогляд, поведінку персонажа, розуміння ним естетичного ідеалу. Не відкидаються і менш помітні /але теж важливі!/ прояви людського "я" - переживання, осмислення, миттєві реакції тощо.

У першому розділі - "Людина і світ у творчому розумінні Г.Квітки-Основ'яненка" - на матеріалах епістолярію, статей, пам'яток, історико-етнографічних праць письменника з'ясовуються народні джерела світобачення Квітки-Основ'яненка. У процесі аналізу встановлено, що на художню спадщину митця наклали свій відбиток народна творчість, родинне середовище, релігійні переконання. Тут розкрито погляди письменника на літературу і народне мистецтво, показано роль доробку Г.Сковороди у становленні Квітки як художника.

Літературна спадщина Квітки-Основ'яненка зазнала значного впливу народної творчості. Про захоплення письменником народним мистецтвом свідчать такі факти: у 1834 р. за його допомогою з'явився перший друкований збірник українських народних прислів'їв і приказок, зібраний його племінником В.М.Сирницьким; серед архівних матеріалів прозаїка знайдемо велику кількість народних пісень, які у переважній своїй більшості використані ним у творах.

Становлення світобачення Квітки-Основ'яненка значною мірою залежало від виховання. Родина Квіток, як стверджувть П.Куліш, Г.Данилевський, Д.Багалія, відзначалась простою, патріархальністю, релігійністю. Тому звичаї, обряди, народна обстановка, що постійно оточували Квітку, були добре ним знайті.

Квітка-Основ'яненко пильно студіював народне життя й історію Слобожанщини, і як результат — ряд історико-етнографічних праць. Серед них — "О Харькове и уездных городах Харьковской губернии", "О слободских полках", "Украинцы", "Татарские набеги" та ін. Роботи відзначаються достовірністю /про що говорить, зокрема, відгук Д.Багалія/, багатим фактичним матеріалом про побут, звичаї, обряди населення Слобідської України, особливості характеру жителів цього краю, їх уподобання, поведінку. Ці знання народного життя письменник згодом використав у своїх прозових та драматичних творах, що надало останнім ознак етнографізму, допомогло у створенні колоритних характерів героїв його прози та драматургії.

Естетичні переконання Квітки формувалися під впливом естетики Г.Сковороди, ґрунтувались на народному розумінні прекрасного, яке відображалось у фольклорі. Творам Г.Сковороди та Квітки властивий дидактизм, спрямований на утверджен-

ння особистості. Разом із цим художній доробок Квітки-Основ'яненка має риси філософичності, які органічно поєднані із дидактизмом. Через дидактично-філософський елемент він розкриває стан людини, її почуття, показує, як взаємодіє людська душа /мікрокосмос/ із соціумом /макрокосмосом/. Квітку хвиляв проблема "серця", звернення до якої витікає із його світогляду, із усвідомленого розуміння і сприйняття Святого письма. "Філософія серця" у Квітки-Основ'яненка, як і у Г.Сковороди, має гуманістичну основу, бо спрямована на пізнання людини, показ її сутності через внутрішній світ.

Квітка бачив основу національного буття у духовній культурі нації, світобаченні, в єдності з природою. Письменник був переконаний, що значним чинником формування, розвитку й збереження нації є релігія. Вершиною у людському бутті є ідея добра, яка визначає не тільки сутність особистості, але і її поведінку, мораль, прагнення, думки. Це розумів Квітка, про що говорять його листи до П.Плетньова, А.Владимирова^{та} ін. Із добра витікає ідея миру як найважливіша форма національного буття, естетична норма народу. Підґрунтям національного буття митець вважає працю. Про це знайдемо міркування у "Листах до любезних земляків", "Письмах к Лужицкому Старцу".

У другому розділі - "Особливості національного характеру у прозі та драматургії Г.Квітки-Основ'яненка" - обґрунтовуються джерела національного характеру і його вияви у творчості Квітки. Для глибокого розуміння даної проблеми у дисертації з'ясовується, як змальовувався літературний герой у давній українській літературі та у творчості деяких письменників - попередників Квітки-Основ'яненка.

митець виходив із традиції зображення героя у давній літературі, де характер персонажа /скажімо, у "Слові о пол-

ку Ігоревім"/ змалювувався через вчинки, картини природи, образ оповідача, який давав оцінку подіям, поведінці. У літературі XVIII ст. /наприклад, у драмі Ф.Преклоповича "Владимир"/ з'явилися психологічні мотиви, а отже, зображувався внутрішній світ діючих осіб твору. Християнсько-дидактичне спрямування творів світського характеру, запозичення тем з побуту для комедій XVI - XVII ст. - все це стало підґрунтям для художнього доробку Квітки-Основ'яненка і набуло у його творах подальшого розвитку.

У розкритті характеру героя Квітка виходив із гуманістичних засад, яких дотримувався Г.Сковорода, із традиції зображення характеру персонажа в динаміці, започаткованих І.Котляревським.

Квітка-Основ'яненко вважав себе реалістом. Реалізм і народність літератури цього періоду розумівся письменником як правдиве зображення людей, побуту, звичаїв, використання зразків народної творчості. Цілком природно звернувся Квітка до цих проблем, поглибивши і утвердивши їх. Письменник прагнув не просто відобразити побут народу, а намагався розкрити високі почуття, гуманізм своїх героїв.

Основа творчого успіху Квітки - широка обізнаність із життям народу, його психологією, демократична позиція в оцінці автором багатьох зображуваних явищ. Складовою частиною його творів були етнографічні екскурси, що відігравали важливу роль у формуванні творчого методу письменника, зображенні характерів героїв. Етнографізм в українській літературі перших десятиріч XIX ст. стояв на міцному ґрунті. Свідченням цього є твори І.Котляревського, К.Тополі, Я.Кухаренка. Квітчин етнографізм - це не просто фон для художнього твору чи відтінення характеру героя, а символ естетизму національ-

ного бугтя, який позначається на вдачі українця. Таке використання народознавчого матеріалу було в українській літературі першої половини XIX ст. новим.

Кожна етнографічна картина із доробку письменника має певний підтекст. Так, скажімо, епізод сватання у повісті "Маруся" свідчить про толерантність Наума, сцена зустрічі Нечипора із померлими в оповіданні "Мертвецький великдень" говорить про круглість героя тощо.

Персонажі творів Квітки-Основ'яненка - реальні люди. І це дозволяє дослідити українську ментальність, простежити психологію людини із народу, визначити мотиви її вчинків, думок, переживань, вияснити, чим вони зумовлені. Зупиняючись на джерелах становлення національного характеру у творчості Квітки-Основ'яненка, можна виділити найважливіші з них:

- 1/ філософські /життєвий досвід народу, норми моралі і г.д./,
- 2/ естетичні /традиції народного мистецтва, звичаї, обряди і г.д./,
- 3/ родинно-побутові /народна педагогіка, сімейні традиції і г.д./.

Квітка-Основ'яненко показував своїх героїв у побуті, у щоденному житті, через обставини. Тонкий знавець людської душі, він добре розумів, що саме у звичному для особи середовищі найкраще виявляється її сутність, природність, бо в такий момент вона прекрасна своєю розкритістю та невимушеністю. У своїх творах митець наголосив на впливі /позитивному і згубному/ обставин на формування вдачі своїх персонажів. Відповідні умови життя зробили добрими дітей Захарія Скиби /"Божі діти"/, пихатим і нерозгортаним пана Халаявського /"Пан Халаявский"/. Надзвичайні обставини виявили добродушність Тихона Бруса /"Добре роби - добре і буде"/. А в повісті "Козир-дівка" автор показав еволюцію характеру головної

геротні Івги, яка за певних обставин своїми вчинками лише підтвердила істинність своїх почуттів, свою наполегливість та рішучість. Хазяїнига Івга-господиня у фіналі твору стає навіть дещо категоричною, лишається вірною своїм думкам, почуттям, домагається правди.

Квітчні герої – це реальні люди, а не вигадані особи. Письменник створював багатогранні, художньо переконливі і вирені життям образи. Але окремі герої творів дещо ідеалізовані /наприклад, Василь, маруся із повісті "Маруся". Ідеалізація героїв Квітка-Основ'яненком деякою мірою виправдана: автор від щирого серця хотів наділити своїх героїв кращими рисами, прагнув бачити їх морально і духовно красивими, бо був людиною чуйною і глибоко гуманною. Крім цього, ідеалізація героїв пояснюється значним впливом на творчість письменника українського фольклору, де персонажі у переважній своїй більшості наділялись позитивними рисами з відтінками ідеалізації.

Вперше в українській прозі того часу Квітка-Основ'яненко вивів сентиментальних, ніжних, працьовитих, справедливих, глибоко релігійних героїв. Кожна риса їхнього характеру була не штучна, а логічно вмотивована побутом, природним середовищем, релігійними переконаннями персонажа, його поведінкою, переживаннями тощо. Щирість Тихона /"Добре роби – добре і буде"/, доброзичливість Трохима /"Перекопиполе"/ обумовлені їхньою глибокою релігійністю, чутливістю і ліризмом нагури Басиля /"Маруся"/ – його душевними переживаннями та ін.

Грані характерів героїв Квітка-Основ'яненка вдало зобразив через систему народного виховання /розумового, морального, ґрудового тощо/ і етикет /ставлення до старших, стосунки з оточувчими, виконання обов'язків та ін./ . Це до-

помогло виявити збіднений внутрішній світ одних героїв і духовне багатство інших, їхнє ставлення до традицій, минулого.

Особливе місце у творах Квітки-Основ'яненка відведено жінці. Жінка-селянка у художній спадщині митця /наприклад, у "Сватанні на Гончарівці", "Марусі", "Козир-дівиці", "Сердешній Оксані" та ін./ – це натура щира, поетична, душевна. Вона навіть у непристойній поведінці намагається не втратити своє моральне обличчя /скажімо, Оксана із повісті "Сердешна Оксана"/ і до кінця свого життя лишається справедливою та наполегливою.

Аналіз показав, що важливим джерелом характеротворення Квітчиних героїв є християнська мораль, завдяки якій формуються світовідчуття, світоприймання, світогляд його персонажів. Як бачимо із творів письменника, до бога вони звергались досить часто і його боязливість була рисою характеру. Від законів Божих ідуть корені етики, моралі марусі, Наума, Насті Дрогів /"Маруса"/, Костя, меласі /"Божі діти"/, Галочки /"Щира любов"/, Парасі /"Панна сонниковна"/. Вони виконували Божі заповіді, і це означало, що їхні дії гідні людських вчинків.

Християнська традиція сформувала в характері Оксани /"Сердешна Оксана"/, Тихона Бруса /"Добре роби – добре і буде"/ любов до ближнього, у Костя /"Божі діти"/ – повагу до себе і своїх рідних, у Трохима /"Перекотиполо"/ – чесність і трудолюбивість. Християнська мораль у нашого народу мала демократичний характер, заснований на національному ґрунті. Пієтизм в релігії, "релігія серця", духовність – це ознаки народності релігії. Релігійні переконання Квітчиних героїв /Парасі, Наума, Марусі, Запорожчихи та ін./ набожно-урочисті, символічно-поетичні, чуттєві. Це позначається на побуті, спо-

собі життя, а значить, і на характерах цих персонажів.

Демократизація релігійної моралі героїв Квітки-Основ'яненка відбувається через почуття, переживання. Це стало новим в українській літературі того часу і знайшло продовження у творчості Панаса мирного, І.Нечуя-Левицького, М.Кропивницького, Б.Грінченка та ін.

Квітка-Основ'яненко побачив складність людської природи і показав далеко непрості стосунки особи з оточенням. Він викриває егоїзм, байдужість, ледарство, підлабуництво, кар'єризм і одночасно підносить достоїнства своїх позитивних персонажів.

У формуванні характерів літературних персонажів у художніх творах письменника велику роль відігравало родинне середовище. Грунтуючись на засадах національної культури, воно не просто було її носієм, але і охоронцем народних традицій. Це й дало змогу Квітці-Основ'яненку розкрити сутність національного характеру у культурних традиціях та нормах. Саме через вплив родини на свідомість Костя /"Божі діти"/ письменник показав філософський спосіб думання свого героя, який замислюється над змістом свого життя.

Змалюючи людські характери, Квітка стверджує, що праця для українця - культурно-моральна традиція, основа буття, свісприймання, принцип трудової етики, передумова щастя. Це він переконливо доводить на прикладі позитивних героїв своїх прозових та драматичних творів.

Митець показав сутність персонажів через культуру серця, філософське, внутрішньо-почуттєве ставлення їх до навколишнього світу, оточення. Такий спосіб зображення особи знаходимо у І.Вишенського, Г.Сковороди. Проте, порівняно зі своїми попередниками, Квітка-Основ'яненко висвітлював ці пробле-

ми на ширшому християнсько-гуманістичному фоні, завдяки чому Квітчині персонажі набули рис сентиментальності. Вони емоційні, чутливі, вразливі, що деяков мірові споріднює Квітку з П.Кулішем, М.Гоголем.

Чимало творів письменника мають гумористичне спрямування, а герої їх показані в сатирично-гумористичному світі. Автор бачить розум, кмітливість і водночас простакуватість українців в "Украинские анекдоты", "Шельменко-денщик", "Украинские дипломаты", "Салдацкий пагреб", "Пан Халавский". Гумор допомагає Квітчиним героям сприймати життя легше, бачити його ширше, різноманітніше. Висміюючи порочні явища, Квітка намагається допомогти героям подолати їх. Гумор є своєрідним вихователем персонажів в Квітці, утверджує їх моральне здоров'я. Митець переконливо доводить, що гумор є ознакою української ментальності і свідчить про життєрадісність, оптимістичну владу нашого народу, доброзичливість, філософський спосіб думання. У вітчизняній літературі першої половини ХІХ ст. така позиція була визначним явищем у творенні українського національного характеру.

Квітка-Основ'яненко не приховував негативних сторін життя народу. Це було зумовлено основним принципом його творчості - писати правду, без прикрас і вигадок. Письменник засуджує пияцтво, неробство, карає тих людей, які ступили на цей хиткий шлях /"Свагання на Гончарівці", "мергвецький великдень", "Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбокова" та ін./ . У "Листах до любезних земляків" автор повчає людей притчами, засміюючи їх від лиха. Так на тлі негативного, через його заперечення він утверджує свій ідеал.

У третьому розділі дисертації - "Поетика характеротворення Г.Квітки-Основ'яненка" - для глибокого розуміння сутнос-

ті вдачі Квітчаних героїв, виявлення типових для них національних рис, особливостей світовідчуття, світогосприймання розглядаються принципи і засоби творення характерів.

Відомо, що питання поезики Квітчаних творів досліджувало ряд вчених /Б.Вербицька, О.Гончар, С.Зубков, Д.Чалий, М.Яценко та ін./, однак аспект поезики характеротворення письменника висвітлений недостатньо.

Арсенал характеротворчих засобів у Квітці.—Основ'яненка різноманітний. У роботі значна увага приділяється образів оповідача, з'ясовується роль та значення художньої деталі, гумору, фантастики, пейзажу в архітектоніці характеру. Спираючись на конкретний матеріал, автор дисертації показує, як через безкімечну різноманітність обставин виявляється сутність характеру того чи іншого персонажа, як через окремі вчинки розкривається внутрішній світ героя.

Вирішення проблеми художності Квітчаних творів неможливе без розгляду їх архітектоніки. Виходячи з цього, аналізуємо композиційні особливості прозового і драматичного твору письменника. Композиція кожного Квітчаниного твору залежить не лише від громадської та художньо-естетичної концепції письменника, але і від того, як автор подає історію життя головного героя.

Особливе місце у сюжеті творів Квітки займають такі композиційні засоби інтимізації як час, простір, взаємини із близькими людьми, постійне місце дії. Все це не тільки орнаментує сюжет, але й виконує характеротворчу роль, "виказує" стиль життя героя, дає можливість письменнику колоритніше зобразити персонаж.

Про Квітчаниного оповідача вже писали згадувані вище дослідники, але про його роль у розкритті характерів персо-

нажів сказано мало. Спираючись на праці С.Мишанича, В.Смілянської, автор дисертації поглиблює названу проблему.

У переважній більшості творів Квітки оповідач - це людина похилого віку, з великим життєвим досвідом, про що говорять змістовні дидактичні повчання, які зустрічаються упродовж усієї розповіді. Ці широкомасштабні укралення у системі подачі образу оповідачем виконують ряд функцій: 1/ інформативну /бачимо ставлення оповідача до героя як особи/, 2/ дидактично-виховну /через малоокреслену у вступній частині твору поведінку людини оповідач визначає раціональність чи нераціональність наступних дій героя, про якого йтиме мова далі у розповіді/, 3/ естетичну /оповідач наголошує на душевній красі позитивного героя чи заперечує негативне/, 4/ етичну /акцентує увагу на моральності чи аморальності поведінки героя/ тощо.

У творах письменника можна виділити власне оповідача і героя-оповідача, що відчутно позначається на трактуванні характерів персонажів, дає можливість судити про його емоційність, градивість, ступінь активності. Квітчин оповідач - це принципово новий образ в українській літературі XIX ст., наділений, як і інші персонажі, властивими українському народу рисами.

Серед характеротворчих засобів в Квітки-Основ'яненка помітне місце займає невимушений, природний гумор, глибока сатира. Не менш важливими засобами у творенні Квітків лядських характерів є наявність абсурдних тверджень, комізм мети, обставин, які допомагають виявити вади, засудити негативні вчинки, з'ясувати ставлення автора до персонажів.

Своєрідним мікрообразом, який сприяє розумінню психології Квітчиного героя, зображенню його внутрішнього світу,

є художня деталі, які водночас виступає і носієм естетичної інформації про характер персонажа. Лаконічна деталі у діях, вчинках, поргретах, рухах, побуті, обстановці, пейзажі, мовних паргіях, описах зовнішності, переживаннях, а також зорові і слухові деталі суттєво доповнюють характеристики створених Квітков образів. Вони мають максимально смислове навантаження, є елементом внутрішньо-психологічної характеристики героїв.

У художній тканині аналізованих творів значне естетичне навантаження несе пейзаж, який також спонукає читача до філософських роздумів, конкретизує образи. У картинах природи /оповідання "Перекопиполе"/ виявляється настрій, душевний стан персонажів. Тут пейзаж психологізований, бо відтінює настрої, почуття Дениса та Трохима, їхнє ставлення до людей, релігії. У повісті "Добре роби - добре і буде" описи природи "modeleють" наступні дії Тихона Бруса.

Далеко не останнє місце у поезитці характеротворення Квітки-Основ'яненка займає зображення зовнішності та потрега, які є не просто композиційними елементами, а й влучними характеристиками естетичних смаків героїв, їхнього ставлення до навколишніх, підлеглих, до власних обов'язків. Так, скажімо, подвійний опис зовнішності Ганнусі /повість "Ганнуся"/ свідчить про зміну обставин, про те середовище, у якому героїня жила останнім часом, а також про її працелюбність, покірливість, чемність. А недбалий вигляд Забрюхи із "Конотопської відьми" говорить про байдуже ставлення сонника не тільки до своєї зовнішності, але і до службових обов'язків. Одяг Квіткових героїв красномовно характеризує настрій персонажа, впливає на його дії. У доробку письменника зовнішньо-поргретний опис виконує інформативну функцію, виступає як ес-

етична та ідейно-художня оцінка героя.

Серед характеротворчих засобів Квітки-Основ'яненка зустрічаємо і зорові образи /скажімо, образ хліба у повісті "Добре роби - добре і буде"/, які додають головному герою рис неповторності, індивідуальності.

Важливим елементом характеристики Квітчиних героїв є, звичайно, їхня мова. Основна маса письменницьких персонажів дотримується етикету не лише у поведінці, але й у мові /звертаннях, вітаннях/. У родинях Наума Дрога, Тихона Бруса, Олексія Таранця ніколи не лихословили, а діти шанобливо ставились до батьків, не підвищували голосу. Це пропагувалось кодексом народної моралі. Той, хто з повагою ставився до батька-матері, поважався людьми. Виходячи з особливостей мовних партій, можна говорити про соціальний стан героїв, їхній розум, культуру, кругозір, заняття а отже і характер.

У ряді фантастичних творів Квітки-Основ'яненка /"Конопська відьма", "Мертвецький великдень", "От тобі і скарб", "Достовірне предание"/ помітну характеротворчу роль відіграють і елементи фантастики, які відповідно впливають на створений образ, його цілісність. Фантастика, впливаючись у дії героїв, служить засобом сатири і виконує дидактично-оціночну функцію. Квітчиний фантастицизм властивий психологізм, оскільки вона допомагає письменнику відтворювати душевний стан персонажа. У фантастичних творах митець досконало поєднав реальний показ характерів та обставин із міфом, зображуючи вдачу своїх героїв через призму народних вірувань.

У висновках дисертації зроблено підсумки, узагальнення і з досліджуваної проблеми.

Літературний доробок Квітки-Основ'яненка - основоположника нової української прози - сприяв утвердженню національ-

ного ідеалу, продовженні традиції І.Когляревського у зображенні національного характеру. Твори Квітки - це правдиві широкомасштабні картини з життя нашого народу початку ХІХ ст. На глі українського побугу письменник зобразив колоритні, багатогранні характери селян-грудівників, на прикладі долі кожного героя передав неповторність, душевність людської натури. У прозовій і драматичній спадщині митець показав як позитивні, так і негативні риси характеру своїх персонажів. Його твори ствердили, що українці - сильний, емоційний, сентиментальний, оптимістичний народ.

Квітка-Основ'яненко переконливо довів, що важливими джерелами формування характерів героїв є християнська мораль, родинне оточення, природне середовище, звичаї, обряди тощо.

Різноманітний арсенал характеротворчих засобів Квітки-Основ'яненка /портрети, описи зовнішності, пейзажі, художні деталі, гумор, сатира, описи обстановки, простір, час, постійне місце дії та ін./ допомагають побачити національну своєрідність Квітчиних персонажів, виявити їхню індивідуальність.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Народно-національні характери у творах Григорія Квітки-Основ'яненка // Березіль.- 1994.- №9-10.- С.176-180.

2. З'ясування фольклорних джерел творів Григорія Квітки-Основ'яненка // Дивослово.- 1994.- №10-11.- С.40-43.

3. Використання народознавчих і краєзнавчих відомостей про український національний характер у навчально-виховному процесі /за творами Г.Квітки-Основ'яненка/ // Використання народознавчого, краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі. Матеріали науково-практичної конференції.- Глухів, 1993.- С.16-17.

4. Формування особистості учнів у процесі аналізу по-
в'сті Г.Квітки-Основ'яненка "Маруся" // Виховання старшоклас-
ників на принципах загальнолюдської моралі /на матеріалі ви-
вчення української літератури/. Методичні рекомендації.-
Суми, 1993.- С.18-20.

5. Традиції характеротворення Г.Квітки-Основ'яненка у
творчості М.Номиса // Номис М.Т. /Симонов/. Матеріали науко-
вої конференції, присвяченої 170-річчю від дня його наро-
дження.- Лубни, 1993.- С.24-26.

6. П.Куліш про народні характери у творах Г.Квітки-
Основ'яненка // Пантелеймон Куліш. Матеріали міжвузівської
наукової конференції Сумщини, присвяченої 175-річчю з дня
народження П.О.Куліша.- Суми, 1994.- С.33-36.

7. Вплив Г.Сковороди на світогляд і творчий доробок
Г.Квітки-Основ'яненка // Тези доповідей міжнародної науко-
вої конференції, присвяченої 200-річчю з дня смерті україн-
ського поета і філософа Григорія Сковороди.- Харків, 1994.-
С.25.

8. Г.Квітка-Основ'яненко - етнограф // Народознавство.-
1994.- №14.- С.3.

9. Г.Квітка-Основ'яненко про Слобожан і Слобожанщину//
Матеріали Другої обласної історико-краєзнавчої конференції
Сумщини.- Суми, 1994.- Друкується.

УНОСІІ

Горболис Л.М. Проблема национального характера в творчестве Г.Квитки-Основьяненко. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 - украинская литература, Украинский государственный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 1995.

Диссертация является рукописью. В работе под новым углом зрения, в историко-литературном аспекте анализируется творчество Квитки-Основьяненко, в частности, проблема национального характера. В работе на материале прозы и драматургии писателя определяются типичные, истинно национальные черты украинского народа. Герои Квитки-Основьяненко рассматриваются через призму мировоззренческих представлений писателя и народное мировоззрение. Для определения сущности национального характера в исследовании раскрывается роль пейзажа, портрета, художественной детали, юмора, элементов фантастики и других средств в образном построении характеров героев Квитки-Основьяненко.

Ключевые слова: народнохристианская мораль, мировосприятие, мироощущение, философичность мышления.

Gorbolis L.M. The problem of National Charakter in the creation of G. Kvitka-Osnovyanenko.

A dissertation for a candidate degree of philological sciences 10.01.02- Ukrainian Literature, the N. Dragomanov Ukrainian Teachers Training University, Kiev, 1995.

The dissertation is a manuscript. In this scientific work the creation of Kvitka-Osnovyanenko, in particular, the problem of the national character is analyzed in the historical literary aspect. In the work the typical, the truly national features of the Ukrainian people are determined at the example of the writer's prose and dramatic composition. The nature of Kvitka-Osnovyanenko characters is examined through the system of the writer's worlded outlook imaginations and the people's world outlook in connection with the idea of the national life, the peculiarities of disposition, attitude, hence the personage's psychology and his inner life. To understand the essence of the conditionality of morals and manners of Kvitka-Osnovyanenko's characters the sources of the national nature are determined, the methods and means of the formation of his character's nature are examined in the investigation.

Key words: National Christian moral, disposition, attitude, the phylosophy of thinking.

Підписано до друку 03.05.1995 р.об.І, 2.Формат 60x84 І/І6.

Друк офсетний.Тир.100.Зам.І38.Безплатно.

ДОД УДПУ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9'

118010

Ab 32.302

AB 32.302